

СОЦИАЛНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ В АНАЛИЗИТЕ НА ВЛАСТТА

доц. д-р Стоянка Георгиева

Въведение

По своята природа и произход властта несъмнено е социално явление. Тя съществува във всички области на живота на човека и се проявява в разнообразни форми в различните сфери на обществения живот – в качеството на морален авторитет, във формата на икономическо или информационно господство, като административно-правна принуда и т.н. В процеса на своя живот всеки човек се проявява като субект или обект на икономическа, социална или духовна власт. Човекът е подложен на въздействието на семейството, традициите, обичаите – всичко това също е власт. Същността на властта се изразява от нейната способност да придава на отношенията между хората целесъобразност, разумност и подреденост, като използва различни средства – насилие, принуда, убеждаване, мотивиране, страх.

Поставянето на проблема за връзката между социалните и психологическите аспекти в анализите на властта е подчинено на необходимостта от разширяване на проблемната област на политико-философското изследване на властовите отношения. В тази студия се аргументира тезата, че екзистенциалната специфика на човека като изначално свободно същество в много голяма степен предопределя неговото отношение към властта като основен механизъм за реализация на свободата. Предмет на научното изследване са промените в ориентацията на политическата философия както към относително статичните политически и социални институции, така и към динамиката на политическия процес, към открояване на човешките аспекти в сложната диалектика на потребности, действия, интереси, воли, емоции, политически и морални принципи. Обект на изследване е властта като „антропологична константа“ с акцент върху нейната роля в структурата на личността и във функционирането на обществото.

Основната научна цел на автора на студията е да проследи генезиса на взаимодействието между развитието на философската антропология, социал-

ните науки и психологията, и появата на нови възможности за концептуализиране на властта в политико-философски план. Теоретичният анализ е ориентиран към решаване на следните основни **задачи**:

- систематизиране на основните теоретични концепции за властта, които разширяват перспективите за открояване на нейните социално-психологически измерения;

- критично преосмисляне на възможностите за своеобразна философска реабилитация на волята в нейния онтологичен статус – като условие за изследване на пределните основания на социалното битие на човека;

- изследване на промените в схващанията за човешката природа във връзка с новите схващания за ролята на властта в структурата на личността;

- разкриване на спецификата на „невидимото“ лице на властта и промененото отношение между властта и знанието в епохата на постмодернизма.

Обзорният характер на теоретичното изследване на социално-психологическите аспекти в анализите на властта предполага методология, включваща общи теоретични научни методи (анализ, синтез, сравнение, аналогия, абстрахиране). Спецификата на темата извежда на преден план политико-културния подход, който предполага разграничаване на две равнища на изследване на политическата система – институционално и ориентационно. Приоритетно значение се отдава на изследване на особените форми на ориентация на човека към политическото действие, включващи познавателни, емоционални и ценностни аспекти. Политико-културният подход се използва като ефективно средство за разкриване на човешкото измерение на властта. „Разбиращата“ методология на херменевтиката (Ханс-Георг Гадамер) извежда на преден план първичността на политическата култура по отношение на останалите елементи на политиката.

В структурно отношение студията се състои от две глави. В първа глава е представена еволюцията на теориите за властта в контекста на развитието на социалните науки и психологията. Прави се опит за изясняване на зависимостта на теоретичния анализ на властовите отношения от интерпретацията на понятието „воля“ в неговия онтологичен смисъл. Във втора глава се изследва процесът на властване с акцент върху смисъла и субективните измерения на властта (ценности и мотивация, легитимност, суверенитет). Като основна субстанция на властта смисълът се разкрива както на равнището на психичните системи, в които се проявява и действа във вид на съзнание, така и на

равнището на социалните системи – във формата на комуникация. Специално внимание се отделя на процеса на преосмисляне на смисловото и тематично поле за анализ на социума и властта в епохата на постмодернизма.

Авторът на студията напълно съзнава сложността, необикновената широта на проблемната област и дискуссионния характер на темата. Това лишава от основания претенциите за изчерпателност и окончателно решаване на поставените проблеми, както и за висока степен на оригиналност на тезите. Неподлежащи на съмнение се оказват единствено актуалността на темата и опитът за собствен интерпретативен „прочит“ с оглед на провокиране на изследователски интерес към нея.

Глава първа

ТЕОРИИТЕ ЗА ВЛАСТТА В КОНТЕКСТА НА РАЗВИТИЕТО НА СОЦИАЛНИТЕ НАУКИ И ПСИХОЛОГИЯТА

1.1. Властта като същностно оспоримо понятие – подходи за анализ

Основавайки се на универсалността на властовите отношения, британският философ Бърtrand Ръсел изказва изключително ценната методологическа идея за разглеждане на понятието „власт“ като фундаментално, обединяващо всички социални науки обяснително понятие (Russell 1938: 10). По-късно евристичните обяснителни възможности на властта са демонстрирани по убедителен начин от Мишел Фуко, който я изследва като неделима част от създаването на истината, доколкото властта и истината функционират във взаимозависимост. Всъщност основна тема на неговите изследвания е не проблемът за властта, а проблемът за субекта, но Фуко прекрасно разбира, че когато човешкият субект е въввлечен в производствени отношения и смислови взаимодействия, той формира изключително сложните взаимоотношения на властта. Връзката между проблема за субекта и проблема за властта се извежда от обстоятелството, че за човека властта е не просто теоретичен проблем, а част от неговото съществуване (Фуко 1992: 64).

Властта има толкова сложни и многостранни прояви, че възможността за създаване на достатъчно прецизна и изчерпателна дефиниция става все по-проблематична. Властта присъства в живота на хората ежедневно, в явна или скрита форма. Тя е значим индикатор както за тяхното отношение към

устройството на обществото и държавата, така и за спецификата на техните персонални взаимоотношения. Властта оформя индивидуалностите в отношенията им с Другия и със социума, но не олицетворява нито светлата, нито тъмната страна на човешката природа. Извън упражняването на власт или подчиняване на властта човешкият индивид губи своето „автентично“ битие и се саморазпада като активна субстанция. Затова в голяма част от съвременните изследвания властта се характеризира като „антропологична константа“ (Тафков 1996: 17 - 24). Тя е неименен аспект на специфично човешките взаимоотношения и човекът се оказва продукт на властта в много по-голяма степен, отколкото е в състояние да си представи.

Субстанциализирането на властта произтича от обстоятелството, че тя става поносима за хората, при условие че съумее да „маскира“ значителна част от себе си. Тази прикритост е необходима на подчиняващите се на властта, които са склонни да я приемат, само ако виждат в нея единствено граница пред тяхното удоволствие, гарантираща съществуването на непокътната част свобода. Властта не елиминира, а провокира и преориентира различните претенции на свободата. Проблемът за свободата като потребност на човека е достатъчно добре изследван във философската литература, където се акцентира върху непреодолимото желание на човека да изведе от своята вътрешна същност мотивацията на действията си, които са ориентирани към външния свят. По-малко внимание се отделя на друга, не по-малко важна потребност (инстинкт) на човека – от подчинение, възлагащо избора, но и отговорността на другите.

Разнообразните описания и определения на властта могат да се систематизират като принадлежащи към три основни групи:

- атрибутивни – властта се интерпретира като способност/атрибут на субекта на власт (индивид, социална група, политическо обединение, човешка общност или институция) да подчинява на волята си и да контролира дейността на другите;
- релационни – властта се представя като асиметрично отношение на зависимост между социалните актьори, в което доминира волята на една от страните във взаимоотношението, осъществяваща се чрез специални властови механизми и методи за управление;
- функционални – властта се разглежда като условие на социалността и цялостността на системата от социални връзки и взаимодействия.

В зависимост от доминиращата социално-философска традиция, в рамките на която възникват, съвременните теории за властта се разделят на две основни групи: конфликтни и консенсуални. Конфликтните теории, изразяващи традициите на реализма, се формират в началото на епохата на модерността и се свързват с концепциите на Томас Хобс и Макс Вебер, а развитието им се осъществява от Харолд Ласуел, Робърт Дал, Стивън Лукс и др. Те разглеждат властта едновременно като висша цел на политическото действие и като негова крайна причина, като асиметрично отношение, предполагащо противодействие между социалните субекти и неизбежен стремеж на всеки от тях към утвърждаване на система на моноцентрична принуда. Класическата дефиниция на Макс Вебер свързва властта с вероятността един от участниците в социалното отношение да осъществи собствената си воля, въпреки съпротивата на другите (Weber 1947: 152). В конфликтните социални отношения нарастването на властта на определени индивиди и групи означава намаляване на властта на други. Това понякога води до отъждествяване на понятията „власт“ и „сила“, въпреки съществуването на надежден критерий за тяхното разграничаване: във властовото взаимоотношение обектът на власт взема решение какво да прави, докато в отношението на сила решението се взема от субекта на власт. Така насилието може да бъде средство на властващите, но силата като социално отношение не е власт. Властта е влияние, насочено не към тялото или психиката на човека, а към неговото съзнание.

Теорията на Макс Вебер упражнява силно влияние върху развитието на съвременните концепции за властта. Той естествено не ограничава формите на проява на властта единствено до насилието и принудата, а отделя специално внимание на ролята на убежденията (идеите), влиянието, авторитета и т.н. Това е един от първите опити за анализ на феномена „власт“ от позициите на различни гледни точки – психологическа, социологическа, икономическа, политическа, етична.

В консенсуалните теории доминира схващането, че властта се упражнява във всеобща полза и интерес за постигане на някакво общо благо. В исторически план тези теории могат да бъдат изведени от социално-философските концепции на Платон и Аристотел, а тяхното съвременно развитие се осъществява от Толкът Парсънз, Юрген Хабермас, Хана Аренд, Мишел Фуко, Пиер Бурдийо и др. Властта се представя като колективен ресурс или системно свойство, което се реализира в границите на различните социални общ-

ности, докато те действат съгласувано (Arendt 1970: 44). Изследва се принадлежността на властта към колективните общности или обществото като цяло, както и нейният легитимен характер. Подчертава се, че властта действително може да се осъществява за всеобща изгода не толкова посредством принуда, колкото чрез убеждения и съгласуване на интереси (Habermas 1984). Авторите на този тип теории противопоставят силата и властта, защото според тях употребата на сила в социалните отношения е в същото време индикатор за отсъствието на власт. Така се появява парадоксалният на пръв поглед извод на Хана Арент за тиранията като най-насилствената и в същото време най-малко властна форма на управление (Арент 1997: 172).

Властта се оказва едновременно елемент и условие на социалността, съответстващо на способността на човека не само да проявява активност в своите действия, но и да се обединява с другите, да действа в съгласие с тях. Когато по отношение на субекта на власт се твърди, че той „има власт“, това фактически означава, че е упълномощен от определена организирана човешка общност да действа от нейно име, а когато въпросната общност се разпадне, това слага край на неговата власт.

Властта прониква във всички сфери на социалните отношения и така разширява възможностите за разбиране на вътрешната същност на човека. Във връзка с това Георги Фотев (2001) нарича властта принцип на битието и дълбинна стихия на живота. Смиълът на властта се проявява в различията, неравенството и „другостта“ на хората, които живеят заедно в различни общности и в обществото. Ако хората не изпитваха постоянна нужда от повече власт върху други хора, съществуването на политиката като управление на съвместния им живот би било лишено от смисъл. Обществото несъмнено е съставено от неравни индивиди и това добавя към спецификата на човешките взаимоотношения постоянния стремеж към преодоляване на неравенствата. Същевременно човекът има нужда от власт върху другите, за да изгради самия себе си като човек. Затова предварително условие за разбиране на политиката се оказва решаването на въпроса какво означава за самите нас като хора явният факт, че сме преди всичко „политически“ същества (Рикъор 1993: 194). Съществуването на „другостта“ стимулира и обективира волята за власт. Човекът може да приеме или да отхвърли определена властова зависимост, но и в двата случая става въпрос за волево отношение към нея. Волята е иманентна част на властовото отношение, която се проявява според степента на

осъзнатост на индивидуалните потребности и интереси. Субектът въздейства върху неравенствата чрез своята воля, която е преди всичко качество на човешката психика.

Специфично човешкото отношение към социалната и политическата реалност е ценностно опосредствано. В съвместния живот на хората техните оценки за социалните факти стимулират промяна във фактите. Доколкото тези факти имат отношение към функционирането на властта съвпаденията в оценките за тях свързват хората в общности, а несъвпаденията ги противопоставят, превръщат ги в противници или врагове. Така например една от най-интересните дефиниции за политиката и за изследване на спецификата на властовото отношение използва противопоставянето между приятел и враг, свои и чужди, ние и другите (Шмит 2008). Ценностите се осъществяват в процеса на интерпретация, чрез която субектът изразява своите нагласи и предпочитания. Преди да пристъпи към дадено действие, съзнателният човек разбира и интерпретира последиците от въпросното действие, мотивите за неговото осъществяване и целите, на които е подчинено. Тъй като специфично човешките действия са волеви, т.е. съзнателни и целенасочени, разбирането на волевия акт разширява възможностите за неговата регулация.

Прави впечатление, че проблемите за генезиса и развитието на политическите общности в контекста на свободното самоопределение на личността, на нейното развитие в ценностен смисъл, на възможностите ѝ за личностно въздействие върху властовата система са все още недостатъчно изследвани. Това провокира повишаване на теоретичния интерес към взаимната детерминация на осъществяващите се промени в сферата на масовата психология и характера на политическите процеси, към тяхната динамика и ориентация с оглед ограничаване на възможността за ескалация на конфликтите в социалната сфера. За съжаление интересът към изследване на психологическите аспекти на властта във философските концепции е все още епизодичен.

1.2. Властта като волево социално отношение

Функционирането на властта е насочено към задоволяване на потребностите на хората, преодоляване на конфликтите и противоречията, укрепване на реда и стабилността в обществото и държавата. Традиционно властта се мисли като субектно отношение, при което един субект (индивидуален или колективен) въздейства върху друг с цел да го стимулира да постъпва по оп-

ределен начин. Властта е уникалната способност на субекта на управление да превръща собствената си воля във воля и мотивация на действията на другите хора. Способността на човека за рефлексивно отношение към своите желания, за разграничаване на тяхната приоритетност и формиране на различно ценностно отношение към тях, е индикатор за появата и утвърждаването на волята в автентичния смисъл на това понятие. Така проявите на волята се оказват неотделими от превръщането на индивида в автономен субект, който свободно и „произволно“ определя своето поведение и поема отговорност за него. Субектът развива способността си за самосъзнание и самоопределение в процеса на осъзнаване на своите отношения с другите хора и на зависимостта си от тях. Като целенасочено въздействие на човека върху поведението и мисленето на другия човек политиката прониква навсякъде в междуличностните отношения, затова, където има политика, има и воля за власт.

Чрез волевото действие човекът реализира своите цели, съчетавайки желанието си да подчини социалната реалност на своите идеи с обективната необходимост да подчини импулсите си на контрола на съзнанието. Волевото действие предполага оценка на потенциалните резултати в контекста на предварително поставените цели (Рубинштейн 1989: 199). В процеса на саморегулация на своята дейност субектът формира целеустременост, решителност и самообладание. Волевите процеси имат ярко изразен емоционален характер, но в тях емоционалните и интелектуалните моменти се осъществяват в специфична синтетична форма. Понякога във волевото действие дори афектът се осъществява под контрола на интелекта.

Теоретичният анализ на властовите отношения демонстрира тяхната зависимост от интерпретацията на понятието „воля“. Съвременните изследвания на волята обикновено пренебрегват нейния онтологичен смисъл, което ограничава анализа в сферата на психологията на личността. Могат да бъдат обособени два основни подхода за изследване на волята: 1) като строго психологически феномен, разкриващ спецификата на човешкото поведение с акцент върху емоциите и мотивацията; 2) като философско-методологическа категория. Философската интерпретация на волята също предполага алтернативни възможности за анализ – ако рационалистичните концепции утвърждават вторичността на волята по отношение на разума, то от позициите на ирационализма волята се представя като самостоятелен феномен, противостоящ на рационалната човешка същност. Проблематизирането на темата за предел-

ните основания на социалното битие на човека представлява една от възможностите за своеобразна философска „реабилитация“ на волята.

Стремежът към власт като израз на изначалната социална същност на човека занимава голяма част от представителите на философията на Новото време. Проблемът за нравственото или специфично човешкото измерение на властта и свободата се поставя с най-голяма категоричност от Имануел Кант, който разглежда свободата като „публично използване на разума“ и извежда прогреса във всички области на обществения живот от степента на развитие на човешкия разум. Той схваща „публичността“ едновременно като принцип на правния порядък и като „метод на Просвещението“. Така публичността се превръща в основополагащ принцип, съхраняващ възможността за хармонизиране на сферите на властта и свободата. Кант отъждествява „Просвещението“ със способността на човека да излезе от непълнолетието, което сам си е причинил (Кант 1998: 543). Непълнолетието в зряла възраст, според него, означава липса на решителност да си служиш със собствения разсъдък. Изходът от това непълнолетие предполага цялостна реформа в начина на мислене, в резултат на която се постига развитие на свободата на хората при всички случаи да използват публично своя разум (Кант 1998: 545). Кант апелира към разума на човека, не толкова като средство за постигане на определени блага и изгоди, колкото като вътрешен регулатор на неговото поведение – единствено способен да ограничава егоистичните му влечения. Според него човек може да бъде свободен, само ако съумее да утвърди автономията на собствената си воля. Автономно е действието, ръководено единствено от моралния закон в неговия абсолютен характер. Така Кант разкрива смисъла на това, което нарича „автономия на волята“ на основата на хипотезата за възможното съвпадение между волята и моралните ценности. Смисълът на автономията е в това, че този, който иска да бъде свободен, трябва да го постигне единствено чрез своята воля – да си наложи закона на дълга, за да му се подчинява.

Обикновено оценяват Кант като велик моралист, но като спорен психолог. Той открива спецификата на човека в неговата противоречива склонност едновременно да се стреми към обществото и да бяга от него, т.е. в неговата „несоциална социалност“ (Тодоров 1998: 15). Но ако стремежът към обществото разкрива най-доброто у човека и предназначението на човешкия род, то бягството от обществото като негова естествена склонност разкрива по-дълбоката истина за човека. То е израз на неговото „несоциално“ желание

да управлява всичко сам според своите схващания, да упражнява неограничена власт, несподеляна с другите. Ясното осъзнаване на неспособността си да живее без обществото е слабост, която прави човека нещастен. А според Кант този, който може да бъде щастлив само на базата на избора на някой друг, независимо от това колко доброжелателен е този друг, „с право се чувства нещастен“ (Кант 1992: 172).

Формирането и утвърждаването на стремежа към власт за Кант е резултат от приобщаването на човека към системата на социалните отношения. В „Антропология от прагматично гледище“ описва как стремежът да имаш влияние върху другите се превръща в една от основните човешки страсти. Да придобиеш власт над склонностите на хората, в резултат на което да можеш да ги управляваш и да се разпореждаш с тях съобразно собствените си цели, е почти равнозначно на това да ги превърнеш в обикновени оръдия на своята воля. Кант изследва основната човешка страст, която стимулира всеки човек да се опитва да заграби властта и да наложи влиянието си над другите, както и необходимите за това способности. Той отделя специално внимание на „три форми на сила: почести, власт и пари“ (Кант 1992: 175 - 178), които интерпретира в контекста на индивидуалните психологически особености на личността. Така в контекста на съвременната терминология той поставя проблема за основните ресурси на властта. Когато склонностите към използване на тези ресурси се превърнат в страсти, се открояват онези слабости на хората, благодарение на които става възможно социалното влияние – честолюбие, властолюбие, алчност. Честолюбието разширява възможностите за упражняване на влияние върху хората чрез тяхното мнение, властолюбието – чрез техния страх, а алчността (сребролюбието) – чрез личния им интерес. В основата на властолюбието стоят страховете на хората да не се окажат под властта на другите, което стимулира стремежа към получаване на предимството на силата за справяне с тези страхове. За Кант властолюбието е както неразумно, защото стимулира съпротива, така и несправедливо, доколкото използва други хора за постигане на лични цели.

Идеята за волята като първооснова на битието и първопричина на съществуващото се утвърждава в рамките на ирационалистичната философия на Артур Шопенхауер, който определя света като „воля и представа“. Той предлага една изключително песимистична визия за живота, в чиято основа стои изцяло ирационалната воля, изразяваща динамичната същност на света.

Епистемологическите основания на неговия подход несъмнено са свързани с идеите на Кант за „нещата в себе си“ (ноумени) и априорните условия за възможността на процеса на познание изобщо.

Фридрих Ницше е сред първите западни мислители, които придават на властта метафизически статус, обявявайки я за пределно основание на съществуващото изобщо. Основен принцип в неговата волунтаристична метафизика е абсолютният диктат на волята в структурата на битието и човешкото поведение. Интерпретацията на властта не се свързва единствено с проблемите на политическата философия, а представлява възможност за по-широко и оригинално изследване на темата за човека. В неговата философска антропология „волята за власт“ разкрива същността на човека като творец на ценности. Желанието, оценката и творението са свързани в могъща триада, разкриваща истинската същност на човека като съзидаващо и самосъздаващо се същество. Според Ницше в най-дълбоката си същност „волята за власт“ е тъждествена с творческото начало и съпада с неизчерпаемата съзидаваща воля на живота. Властта и животът са неотделими, а волята за власт е основен принцип на битието. За него волята за власт е примитивна първична форма на афекта, а всички други афекти са само нейни видоизменени форми. Всичко съществуващо е проява на волята за власт, защото освен нея няма никакви други физически, динамични или психически сили. Не случайно последното изречение на неговата планирана, но незавършена едноименна книга „Воля за власт“ гласи: Този свят е волята за власт – и нищо друго! И вие самите сте тази воля за власт – и нищо друго! (Ницше 2009).

Като движеща сила на историята „волята за власт“ се свързва с творческия инстинкт на лидерите, които със своите свръхчовешки качества многократно превъзхождат инстинктите на тълпата. Ницше многократно подчертава, че волята за власт няма и не може да има нищо общо със стремежа към власт в неговите чисто политически измерения, затова не трябва да бъде отъждествявана с добре известното и на античната, и на модерната държавност властолюбие. Той ненавижда властолюбието в политически смисъл и го обявява за една от трите основни злини (заедно със сладострастието и себелюбието) в живота на човека.

Философската антропология получава свършено ново звучене в публикациите на Ницше и така се превръща в предвестник на некласическата антропология. Ницше създава оригинален антропологически проект, който не

е тъждествен нито с традиционната класическа рефлексия за човека, нито с формиращата се по това време екзистенциална философия. В процеса на интерпретация на най-важните аспекти на властовите отношения той извежда идеята за живота като приоритет в съществуването на човека и осъществява принципна промяна в развитието на европейската философия. „Волята за власт“ е не само възможност за обозначаване на някакво особено човешко влечение (инстинкт, страст или форма на социално поведение), тя е и механизъм за разкриване на разнообразните аспекти на човешката природа, синтезирани в понятието „властолубие“. Това понятие разкрива най-важните аспекти на човешката същност и се разглежда като значим атрибут не само на човека, но и на реалността като цяло. Като основна характеристика на психичния живот на човека понятието „власт“ концентрира вниманието върху действието на един изключително силен, макар и не единствен импулс на човешкото поведение.

Упражняването на власт, подчиняването на едни хора на волята на други е неизбежно в съвременното общество и нищо, каквото и да е то, не може да се осъществи без власт, пише в книгата си „Анатомия на властта“ Джон Гълбрайт (1993). Той анализира три основни форми на власт – принуждаваща, компенсаторна и условна. От позициите на края на XX век най-голям интерес провокира „условната“ власт. За разлика от другите два вида, които са видими и обективни, тя функционира на равнището на идеите и е субективно обусловена. Често както властващите, така и подвластните не осъзнават нейната реалност, а възприемането на чуждата воля се оказва висше предпочитание на подчиняващите се и води до прикрита зависимост. Феноменът власт, заедно с труда, играта, любовта и смъртта, очертават границите на човешкото битие. Всяко от посочените понятия отразява базови аспекти на човешкото съществуване.

След края на XIX век повишен интерес към властовите стремежи на личността се наблюдава в социалната психология. Густав Льобон, Габриел Тард и Вилхелм Вунд интерпретират стремежа към власт и природата на политическото лидерство като ирационални феномени, а Зигмунд Фройд извежда причините за хипнотичното въздействие на лидера върху масата от характерната за всеки човек потребност да се подчинява на авторитети. През XX век Алфред Адлер и Харолд Ласуел разработват хипотезата за компенсаторната същност на волята за власт.

За съжаление интерпретацията на волята като метафизическа категория, характерна за търсенията на представителите на „философията на живота“ в

края на XIX век, се оказва недостатъчно актуална за своето време. По-късно идеите на Ницше оказват влияние върху формиране на подхода за изследване на властта на един от емблематичните философи на XX век – Мартин Хайдегер. За него властта като „воля за власт“ е определяща линия в развитието на Запада през модерната епоха. Непреодолимо двойственото отношение на Хайдегер към властта като „съдба на Запада“ провокира предчувствието за катастрофичните тенденции, свързани с доминиращото утвърждаване на волята за власт във всички аспекти на социума. По повод на идеите на Ницше за властта Мартин Хайдегер отбелязва, че всяка власт е власт дотолкова и дотогава, докато същност е нещо повече от власт. Същността на властта се свързва с нейното постоянно увеличаване, а способността ѝ да превъзхожда и превишава самата себе си е условие за съхраняване на нейната същност (Хайдегер 1993: 65). Един от най-актуалните проблеми на съвременната политическа философия – този за господството на езика над битието на човека – също намира оригинална трактовка във философията на Мартин Хайдегер.

Позицията на Хана Арент относно ролята и значението на волята за власт в междуличностните отношения е различна. Според нея волята за власт „както я разбират в модерната епоха от Хобс до Ницше, независимо дали е прославяна или заклеймявана, съвсем не е характеристика на силните, а подобно на завистта и алчността, е сред пороците на слабите и може би дори е най-опасният им порок“ (Арент 1997: 173).

1.3. Човешката природа и феноменът власт

Приносът на психологическите концепции за властта се свързва в най-голяма степен с разкриване на мотивационните фактори в контекста на субективните възприятия и активността на хората. Появяват се нови интерпретации на традиционния проблем за връзката и взаимодействието между разбирането за спецификата на човешката природа и феномена на властта:

- защо само една малка част от хората демонстрират в поведението си силен стремеж към властта, а огромното мнозинство я избягва;
- изначално заложен ли е в част от човешките същества социално-психологическата предразположеност за властване;
- какви са причините за диаметрално противоположното отношение на хората към различните форми на власт, вариращо от категорична съпротива до пълна готовност за подчинение;

- възможно ли е изобщо да бъде разкрита „тайната“ на властта и не е ли самата тя всъщност най-значимият властови ресурс.

Естествено „вродената“ воля за власт може да бъде реализирана единствено, при условие че огромна част от хората желаят тази власт над себе си. В исторически план култът към владетелите има защитни психологически функции и се стимулира от чувството за неувереност и страх. Отношението на съвременния човек към света не се различава принципино от това на неговите предшественици. Пасивността, като доминираща индивидуална и психосоциална характеристика на мнозинството, е присъща не само на хората в авторитарните, но и при демократичните форми на управление.

Властта може да е изначално присъща на човека, но тя определено не е изцяло зависима от неговия разум. Тя може да се проявява и в ирационална форма – власт на емоциите, на страстите и на безсъзнателното, а често и на необяснимо от позициите на разума пристрастие към определена система от ценности. В практически план се реализират всевъзможни комбинации на различните стихии на властта. Човекът понякога дори не осъзнава волевите си стремежи, възможности и способности, защото ги реализира автоматично. Неговото съзнание за изначално присъщото му „право на власт“ се актуализира в максимална степен, само когато интересите му са засегнати и трябва да се бори, за да гарантира своите права и свободи.

Психоаналитичните теории внасят нови акценти в интерпретацията на проблема за властта и концентрират вниманието си върху спецификата на безсъзнателната част в структурата на човешката психика. В процеса на анализ на властта представителите на т.нар. дълбинна психология акцентират върху безсъзнателните нагласи на човека за упражняване на тотално влияние върху другите и подчиняване на другите. Психодинамичните теории за личността обединяват концепциите на Зигмунд Фройд и неговите последователи, занимаващи се с изследване на несъзнаваните движещи сили на поведението на човека (нагоните или инстинктите), които се третират като същност на човешката психика и в различна степен се противопоставят на съзнанието като повърхност на душевността.

Фройд не просто извежда на преден план безсъзнателните психични процеси в регулацията на поведението на човека, а утвърждава неговия изцяло ирационален характер. Той категорично отхвърля възможността истинската мотивация на човешкото поведение да бъде рационализирана. Всички

действия на човека са отражение на неговите вродени неосъзнати инстинкти. На индивидуалната способност за рационална оценка и социалния характер на личността не се отдава почти никакво значение. В основите на мотивацията на човека се поставя стремежът към изживяване на неограничавани от нищо удоволствия и избягване на неудоволствията. Като синоним на проблема за властта генезисът на отношенията на господство и подчинение също се извежда от безсъзнателните пластове на човешката психика. Външният свят може само в различна степен да възпрепятства задоволяването на вродените човешки нагони, които са в естествен конфликт както помежду си, така и със средата. Механизмът за превръщане на енергията на сексуалните влечения (либидо) в други видове енергия се оказва основен двигател на човешката жизнена дейност. Фройд приема, че насиетието е заложено в човешката природа, защото човекът се ражда с доминиращ нагон към агресия.

Представителите на дълбинната психология проявяват интерес към антропологичните аспекти на властта и търсят особените механизми на човешката психика, от които могат да бъдат изведени нейните предпоставки. Карл Густав Юнг представя системата на властта като сума от всички енергии, усилия и идеи, ориентирани към придобиването на доминантна позиция. Неговите изследвания се концентрират не върху публичната власт, а върху „скритото“ психологическо влияние, което субектите на властта често не са в състояние да осмислят. Оказва се, че истинска власт притежават само индивиди, които са в състояние да проникнат в сферата на колективното несъзнавано чрез овладяване на архетипите – синтетични модели на повлияната от емоции колективна памет и енергия (Юнг 2016). Следователно, властта е обусловена от колективното несъзнавано и е немислима независимо от него. Когато архетипът на властта доминира в личността, всички други влияния му се подчиняват, независимо дали става въпрос за влияния от други хора и външни условия, или за влияния от страна на собствените импулси, мисли и чувства на конкретния човек.

За обясняване на целта и смисъла от обедняване на хората в общности и държави теорията за архетипите използва безсъзнателния стремеж към организиране на съвместния живот и разгръщане на всички потенциални възможности, ориентирани към колективния идеал, който също се извежда от дълбините на колективното несъзнавано. Този идеал вдъхновява доминиращите теоретични концепции (идеи) и значимите за всеки народ символи. До-

колкото архетипите се отразяват в светогледа и манталитета на хората, може да се предположи, че всеки народ има както общи, така и специфични представи за властта. Културата е творение на човека, което остава чудо или тайна за своя творец, поради което проблемът за интерпретацията на символите на културата никога не губи своята изключителна актуалност. Съвременният образ на политическата картина на света може да бъде разбран само на основата на неговите древни първоизточници – архетипите и кодовете на цивилизацията, които задават неговата културна програма. Основният социокултурен парадокс на света на политическото се състои в това, че независимо от техните динамични промени през различните исторически епохи древните архетипи и кодове на културата остават неизменно вплетени в нашата съвременност.

Хипотезата за компенсаторната същност на потребността от власт е подробно изследвана от Алфред Адлер. За разлика от Фройд той разглежда човека като социално същество, което може да съществува само в контекста на обществените отношения. Адлер (1995) свързва стремежа на личността към доминиране и превъзходство с опитите за преодоляване на нейната реална или въображаема непълноценност. Преживяването от човека първично чувство за непълноценност се оказва универсален стимул за развитието на личността. Благодарение на този стимул непълноценността може не само да бъде компенсирана, а дори и свъхкомпенсирана. За обозначаване на чувството за непълноценност, което провокира стремеж към позитивно развитие и самоутвърждаване, Адлер се позовава на Ницше. Потребността от власт може да бъде провокирана не само от силно изразените лидерски качества, но и от непълнотата на човешката личност. Психоаналитичните теории обявяват властта за най-силния компенсаторен механизъм и след Ницше Адлер отново се концентрира върху търсенето на причините за властолюбието като основна човешка страст.

Основата на психическия живот на човека се търси в социалното чувство или социалния интерес, като израз на връзката между човека и обществото. Позитивните социални взаимоотношения се формират под въздействие на колективния дух и на възможността за самоотъждествяване с цялото човечество. Социалното чувство се извежда от способността на човека да се отъждествява със себеподобните си и провокира стремеж към създаване на по-съвършено общество, основано на сътрудничеството и равенството между хората. В основите на човешката дейност въобще се поставя стремежът към пълнота и лично превъзходство, които се реализират чрез способността за

ефективно компенсирани на първичното чувство за непълноценност. Тъй като човек открива своята непълноценност в отношението си към социалната среда, за Адлер приспособяването на човека към обществото е сред най-важните функции както на личността, така и на социума.

Алфред Адлер придава фундаментално значение на агресията, която първоначално нарича „воля за власт“ и приема за една от приоритетните стихии във функционирането на човешката психика. Агресията също може да бъде представена като следствие от комплекса за непълноценност, при което в съзнанието на отделния човек се формира чувството за превъзходство по отношение на всички останали. Така смисълът на живота се подчинява на желанието за доказване на това въображаемо превъзходство, твърде често на всяка цена. Адлер подчертава, че хората не са способни да мислят, чувстват, желаят, действат и т.н., ако пред тях няма цели. Налага се изводът, че разбирането на спецификата на човешката същност предполага позициониране на всяко психично явление в контекста на стремежа към постигане на конкретна цел.

Осмисляйки опита на тоталитарните режими на XX век Ерих Фром подчертава удивлението си от това, че човек проявява толкова силно изразено предразположение към злото, жажда за власт, тотално пренебрежение към правата на слабите и същевременно толкова силен стремеж към подчинение. Той изследва взаимовръзките между социологията и психологията, акцентирайки върху въздействието на социалните и икономическите структури върху психическите потребности на човека. Според него за разбиране на функционирането на властта е важно да се изследва един традиционно психологически проблем – различните ориентации на хората към подчинение. Така формира позицията си за двойственото отношение на авторитарната личност към властта – човек се възхищава от властта и иска да ѝ се подчинява, но в същото време иска сам да бъде власт и другите да му се подчиняват. От една страна, се открояват възхищението от властта и желанието за подчинение, некритичното отношение към формалната власт и зависимостта от социалните йерархии, идеализацията и преклонението пред силните лидери. От друга – деструктивността на човека се превръща във възможност за преодоляване на чувството за непълноценност чрез подчиняване или унищожаване на другите. Фром акцентира върху парадоксалното отношение на човека към властта – ако съществуващата власт не съответства на неговата представа за „силна власт“, напълно възможно е това да провокира ненавист и презрение към нея.

Поставяйки проблема за „бягството от свободата“, Фром изследва механизмите на подчинение като израз на ирационалния опит на личността да преодолее несигурността на собственото си съществуване и да неутрализира осъзнаването на отговорността. Той концентрира вниманието си върху авторитаризма (авторитарната личност), деструктивността и автоматичното подчинение. Подчертава, че феноменът на подчинението в човешкото общество е резултат от стремежа на човека да се откаже от независимостта на своята личност и да отъждестви своето Аз с някого или с нещо, които го превъзхождат (например волята на държавата или харизматичния лидер). Авторитарният характер на личността е представен в терминологията на садизма и мазохизма, чиято противоположност е оценена като привидна, тъй като и в двата случая резултатът е установяване на зависимост. При садизма доминира стремежът на личността за придобиване на пълна и неограничена власт над другите, за да се възползва от нея и да ѝ се наслаждава. При мазохизма стремежът към подчиняване и унищожаване на собствената личност е същевременно освобождаване от бремето на свободата (Фромм 2016). При деструктивността целта вече е не създаване на отношения на взаимозависимост, а утвърждаване на личността чрез премахване на всяка външна заплаха, при което или личността ще унищожи света, или светът ще унищожи личността. Фром посочва популярни примери за рационализация на деструктивните действия чрез използване на понятия от типа на дълг, патриотизъм и любов. Според него в съвременния свят преобладава автоматичното поведение, при което собствената личност се изоставя и се възприема дефинираният от социалните норми привлекателен образ. Субективен израз на автоматичното поведение е желанието на човека да бъде като всички останали и така да поддържа илюзията, че е личност.

В „Бягство от свободата“ Фром изследва човешките аспекти на свободата и подчертава, че това е преди всичко психологически проблем. Основният въпрос, който привлича вниманието му, е може ли свободата да се превърне в непосилно бреме за човека, както и дали паралелно с вродения му стремеж към свобода съществува и инстинктивно желание за подчинение. В концепциите на хуманистичния психоанализ властта се свързва с екзистенциалната потребност от съвместен живот с другите хора и същевременно с потребността за бягство от свободата, която обрича човека на самота и винаги се преживява индивидуално. Фром разглежда властта като възможност за подобно бягство, която се реализира като доброволна зависимост и готовност за подчинение,

както и като норма за експлоатация на другите хора. Според него садистичните ориентации преобладават сред представителите на елитите, а мазохистките – в масите. Психологическите аспекти на функциониране на властта се оказват стабилна основа за изучаване на мотивацията на поведението на човека в социалната сфера, индивидуалните и групови нагласи и предразсъдъци, произхода и същността на агресията, психологическата природа на тоталитарните форми на управление.

Потребността от подражание е непосредствено свързана с процеса на идентификация. Габриел Тард е сред първите мислители, които определят подражанието като първична сила на колективната душа на народа. В определен момент от историята лидерите започват да се възприемат като възплъщение на колективната душа, източник на ценностите и представите, които отделните етноси възприемат като значими за себе си. Лидерът става изразител на психологически привлекателните образци и идеали, а неговият символен образ (имидж) придобива способността да обединява хората и да ги мобилизира в съвместната им дейност. Възхищението от необикновените качества на лидера провокира съзнателно или подсъзнателно желание у членовете на съответната общност да бъдат като него и да следват модела на неговото поведение дори в детайлите. Това доброволно подчинение на „великата“ личност поддържа у хората чувството за безопасност, особено в ситуации, изискващи от лидерите да поемат отговорност за осигуряване на по-добро качество на живота на индивидите.

Социално-психологическите концепции характеризират властта като инстинктивна проява на волята на тълпата (масите), чието негативно въздействие може да бъде открито в цялата човешка история. Изследват се особености на тълпата като внушаемост, импулсивност, ирационалност, възбудимост, липса на собствено мнение и критичност. Густав Льобон описва предстоящия XX век като време на доминиране на тълпите и на ирационалната масова психология. За тълпата не са характерни трайни желания, критичност и рационално мислене, тя не понася спорове и противоречия. Той описва спецификата на индивида като част от тълпата – заличаване на съзнателната индивидуалност, превъзходство на несъзнаваната самоличност, усещане за непобедима мощ, внушаемост и душевна зараза, разрушаване на волята и разграничителните способности (Льобон 1995: 28 - 29). Интелектуалното качество на човека в тълпата винаги е по-ниско от това на свободния и отговорен индивид. Масата

се впечатлява от живите образи, а не от логическите аргументи. Превесът на спонтанното, интуитивното, импулсивното и емоционалното в поведението на масата, според него, обяснява магическата сила на думите върху нея. Силата на думите е свързана с образите, които провокират и е напълно независима от тяхното реално съдържане. „Думи с най-неясен смисъл понякога въздействат най-силно“ (Лъобон 1995: 75).

Периодът от края на XIX и началото на XX век – това е времето, когато се променя стилът на мислене, проблематизират се базови теоретични концепции, осъществяват се парадигмални промени в самия начин на философстване. Тези кардинални трансформации провокират прехода от класически към некласически тип мислене.

Глава втора

Процесът на властта

2.1. Различните лица на властта

В сферата на съвместния живот на хората в обществото отношенията на власт формират сложен процес на взаимодействие на въвлечените в него структурни елементи, които отразяват различните аспекти на доминиране или подчинение в конкуренцията между различните социални групи и общности. Затова отговорът на въпроса „Кой управлява?“ или „Кой има власт?“ предполага прецизно изследване на спецификата на отношенията между политическите актьори и на техния принос при вземането на управленски решения. При това в съвременното общество властта никога няма един център, а е разпределена по изключително сложен начин между множество актьори (Иванов 1994: 53). Така идентифицирането на тези, които имат надмошние при вземането на решения, се превръща в първостепенна задача в анализите на властта. Независимо от типа на политическата система взаимовръзките във властовите отношения винаги се характеризират от универсалната способност на управляващите да оказват въздействие върху поведението на гражданите. В политическата наука този проблем се илюстрира чрез идеята за различните „лица на властта“ и се свързва с изследванията на американския политически философ Стивън Лукс – „Властта. Радикално гледище“ (1974).

„Първото лице“ на властта обозначава нейната способност да провоки-

ра хората към определени действия, да ги принуждава да извършват постъпки в съответствие с интересите и целите на властващите субекти. Контролирайки основните държавни институции, управляващите партии стимулират гражданите да следват установените от тях закони и правила, заставят ги да действат за реализация на техните цели и стратегии. Дефинирането на властта с едно лице, т.е. властта като пряко влияние на един субект върху друг, е заслуга на представителите на плуралистичната школа. Сред най-популярните представители на тази школа е Робърт Дал, според когото „субектът *A* има власт над обекта *B*, ако той може да накара *B* да направи нещо, което иначе *B* не би направил“ (Иванов 1994: 53).

„Второто лице“ на властта демонстрира нейната уникална способност да предотвратява нежеланите действия на хората. В цялата институционална система се създават ограничения пред поведението на другия субект с цел неутрализиране на възможността му за вземане на автономни решения. Това е ситуацията, в която властващите се опитват да укрепят онези социални ценности и институционални практики, които ограничават полето на публичните дебати само до въпроси, които не застрашават тяхната доминантна позиция. Изкуственото ограничаване на полето на политическите дискусии предполага налагане на забрана на контролираните от властта средства за масова информация да се занимават с определени теми или чрез установяването на строга цензура. Проявата на това лице на властта е особено характерна за тоталитарните и авторитарните режими, както и в условията на извънредни, кризисни ситуации. Това е подходът за изследване на властта на американските политолози Питър Бакрач и Мортън Барац („Двете лица на властта“), който позволява да мислим властта като ситуация на цялата политическа система и на цялото общество, а не просто като отношение между индивидите или социалните общности.

„Третото лице“ или третото измерение на властта се дефинира от автора на идеята за подобна типология на властта – Стивън Лукс. Той дефинира властта като способност да се подчиняват другите посредством контролиране на техните мисли и желания (Lukes 2005: 29). Това разкрива възможностите на властта да осъществява господство в условията на „отсъствие“ на видим или дори смислов контакт между властващите и подвластните. Затова авторитетът на изявения политически лидер например може да продължава да стимулира действията на неговите последователи в характерната за него посока дори и след смъртта му. Това „невидимо“ властово въздействие се откроява

при манипулирането на общественото мнение с цел стимулиране на активното участие на хората в инициирани от субектите на власт процеси, без да могат да осъзнаят и разберат автентичните цели и интереси на управляващите.

В исторически план интересът към проблема за механизмите на властта – защо хората са готови да приемат дадена власт, да се подчиняват на определени хора и правила, но категорично отхвърлят други – се оказва впечатляващо устойчив. Спецификата на политическата власт се извежда от нейната способност за налагане на своята собствена воля, за упражняване на въздействие върху поведението на хората с помощта на авторитета и правото, или чрез насилие. Публичният характер на политическата власт предполага както използване на силата на институциите на държавата, така и влиянието на морала, на традициите и чувствата. Именно защото държавата и нейните политики са резултат от усилията на хората, тяхното усъвършенстване зависи от промяната в същността на човека.

Развитието на теориите за властта позволява да се проблематизира тезата за появата и утвърждаването на още различни „лица на властта“ в контекста на идеята на Стивън Лукс. Едно от новите лица на властта демонстрира нейната тоталност, т.е. нейната способност да съществува във формата на повсеместна принуда, която не се свежда до действията на някакво конкретно лице, а се намира навсякъде. В този случай властта се мисли като някаква предписваща определено поведение на хората матрица или дори демонична сила, която по думите на Мишел Фуко никога не се намира в нечий ръце и никога не може да бъде присвоена. Затова този тип власт най-трудно се осъзнава от хората като нечие персонално господство. Това е форма на принуда, изразяваща господството на установените закони, норми, правила и традиции, както и механизмите за символно насилие чрез използване на предразсъдъци, митове, стереотипи и т.н.

В „Надзор и наказание“ Фуко разглежда механизма на насилието и дефинира властта като практика за телесна нормализация на субективността. Властта е вездесъща, но не в смисъл на привилегията да подчинява всичко на някакъв единен център, а в това да се оказва навсякъде. Властта е универсален посредник, който е иманентно присъщ на всяко социално отношение, тя не се притежава, а се упражнява. Усилията на Фуко са насочени към разкриване на специфичната област на отношенията на власт и необходимия за нейното изследване инструментариум. Според него тази област не се разполага на

равнището на репресивните институции на държавата, а на равнището на самото съществуване на човека. Властта не може да съществува независимо от своето приложение, а нейната сила се повишава в процеса на „производството“ на смисъл. Контролът и нормализацията, които властта осъществява, са предимно стимулиращи – повече удоволствия, повече красота, повече здраве. Доколкото „упражняването на властта е начин за едни хора да структурират възможното поле на действие на други“ (Фуко 1992: 77), в съвременния свят държавата се превръща в своеобразна матрица за индивидуализиране.

Фуко има значителен принос за разкриване на спецификата на властта като същностен елемент на знанието и дейността, който се реализира в дисциплинарните и всекидневните практики на човека. Той не разглежда властта сама по себе си, а през призмата на нейните отношения със знанието. Фуко си поставя за цел да опознае това загадъчно нещо, едновременно видимо и невидимо, явно и скрито, разпръснато навсякъде, което се нарича власт (Фуко 1992). Спецификата на властовото отношение не се свързва с насилието, борбата, договора или доброволната връзка, а с управлението, което Фуко изследва в контекста на свободата. Той подчертава, че властта се упражнява единствено върху свободни субекти във възможното поле на различни поведения, реакции, манталитети. Затова не приема традиционното противопоставяне на властта и свободата, а твърди, че „свободата е условие за съществуването на властта“ (Фуко 1992: 76).

Рефлексивният характер на властта се обуславя от желанието на въвлечените в нея субекти да разберат смисъла и перспективите на своите действия. Популяризирането на обективните основи и модели на властта не намалява нейната роля на изключително ефективен социокултурен феномен, наситен с идеи, вярвания, очаквания, мнения и оценки. Затова интересите на съвременното общество са ориентирани не толкова към притежаваното количество власт, колкото към нейното качество. Наред с традиционните властови детерминанти като превъзходство, зависимости и собственост, все по-важна роля придобиват притежаването на информационни ресурси, знанията и високото ниво на управленска квалификация на носителите на властта (Тоффлер 2003: 37).

2.2. Психологически измерения на властта

Психологическият анализ на властта акцентира върху субективните аспекти на властовите отношения – възприемане и адекватност на осъзнаване за степента на зависимост на човека от институциите на властта и неговите нагласи по отношение на субектите и обектите на власт. За разкриване на психологическите механизми на властта важно значение има изследването на мотивацията за подчинение. Тя може да се основава на страха от санкции, на установените от традициите навици за подчинение, на интересите или убежденията, на харизмата на лидерите, на стремежа на подвластните за идентификация с тях. Но социалното качество на властта се разкрива най-пълно от идеите за суверенност, легалност, легитимност, консенсуалност.

Като универсален и ефективен контролно-регулативен механизъм на социалните отношения, властта носи личностния отпечатък както на управляващите, така и на подвластните. Тя отразява техните психологически характеристики – очаквания и нагласи, осъзнати потребности, интереси, оценки, идеи и принципи. Изследването на властта от позициите на психологията разширява възможностите на политологическия анализ за осмисляне на дълбинните основания на политическото поведение на хората и на институционалната структура на обществото. Разкриването на същността на властта предполага преодоляване на границите на строго политическите и социологическите теории, защото прониквайки в различните аспекти на човешката екзистенция властта се оказва категория от антропологичен порядък. Това обвързва проблема за властта с проблема за свободата като неделими характеристики на човешката природа. „Инстинктивната свобода“ и „трансценденталната несвобода“ са фундаментални нагласи на човека, който в процеса на своята самоидентификация в еднаква степен се стреми да отхвърля и да приема „другостта“ (Тафков 1996: 25).

Най-значимите психологически признаци на властта могат да бъдат открити в идеите за суверенитета и легитимността. Понятията са свързани едно с друго, доколкото загубата на легитимност ограничава претенциите за суверенитет. Трудно е категорично да бъде локализиран източникът на суверенитета, но това не го прави по-малко реален и значим феномен. Понятията „суверенитет“ и „суверен“ се появяват в Западна Европа още в началото на XII век и обозначават върховната власт на краля (владетеля). В епохата на

религиозните войни от края на Средновековието Жан Боден (Шест книги за републиката) определя суверенитета като невидима и абсолютна власт, чиято ефективност е много по-важна от нейната справедливост. Той подчертава, че суверенитетът е основополагащ принцип на държавата, тъй като на дадена територия не може да съществува по-висша власт от тази на държавата, чиито базови характеристики са единство и неделимост на територията, неприкосновеност на държавните граници и ненамеса във вътрешните работи.

По-късно Макс Вебер дефинира суверенитета като „пълновластие“, а държавата – чрез притежаването на монопол върху легитимното физическо насилие на дадена територия. Успешното отстояване на този монопол предполага недопускане на правото на друг политически субект да упражнява законно насилие, което означава обявяването на всеки подобен опит за незаконен (т.е. нелегален). Темата за суверенността има отношение не само към формирането и функционирането на държавата, а също и към човешката природа и нейния двойствен характер – „несоциалната социалност“ на човека съобразно терминологията на Имануел Кант. Съвместният живот на хората предполага ограничаване на насилието, което е заложено в природата на човека. Идеята за суверенността разкрива изключително важната дихотомичност на заложеното в човека насилие. В домодерната епоха владетелите са „суверени“, доколкото властта им е неограничена, но утвърждаването и развитието на суверенността на един социален субект предполага анулиране на всички останали субекти чрез отчуждаване на тяхната воля. Така се обособяват двата основни модуса на съществуване на хората – тези, които налагат своята воля над другите и обикновено властват, и останалите, които се подчиняват и така се превръщат в жертви. Затова признаването на ценността на Другия неизбежно води до самоограничаване, а солидарността с другите не позволява на отделния човек да демонстрира изключително суверенно поведение. Става ясно, че радикалното отрицание на другите не усилва суверенността, а води до нейното анулиране. Доколкото суверенността може да бъде свързана с удоволствието или наградата от властта, неограниченото отрицание на другите се оказва и отрицание на самия себе си (Тодоров 1998: 48 - 49).

Човекът е носител на ценности, оказващи определящо влияние върху целите, които поставя пред себе си. Така ролята на ценностите в мотивацията на човешкото поведение се оказва по-дълбока от тази на интересите и целите. Волята на човека в последна сметка е ориентирана към ценностите. Суверен-

ността е както социална, така и персонална ценност. Тя обозначава границите на личността, които могат интензивно да променят своята конфигурация. Стремещт към формиране на устойчиви граници с оглед утвърждаване на идентичността на личността може да се превърне в сериозно ограничение за нейното развитие. Неслучайно представителите на екзистенциализма акцентират върху самотрансценденцията като възможност за излизане отвъд пределите на собствената личност, което разширява неимоверно перспективите пред развитието на човечеството. Като своеобразен посредник между субекта на власт и другите хора суверенността стимулира доверието и установяването на по-дълбоки и хармонични отношения. Тезата за психологическата суверенност до голяма степен се формира под влияние на психоаналитичните и персоналистичните концепции и демонстрира неограничения потенциал на междудисциплинарните изследвания. Придобивайки непреходна актуалност, суверенитетът се утвърждава като една от вечните човешки ценности.

Друга основна характеристика на функционирането на властовите структури е тяхната легитимност. Понятието „легитимност“ изразява степента на съгласие между управляващите и управляваните в различните сфери на социума относно признатото за законно и правомерно. Властовото отношение се счита за легитимно, ако обектът на власт (подвластните) не поставя под съмнение правомерността на своето положение спрямо субекта на власт, въпреки че може да предявява претенции относно начините и средствата за упражняване на властта във всеки конкретен момент. Легитимността е споделената вяра у подвластните (като несъмнено психологическа категория) относно съществуване на морални и законови основания за приемане на правото на управляващите да властват над тях. Социалните институции на властта трябва да се съобразяват с психологическия характер на легитимността, стимулираща изключително динамични промени в отношението на хората към тях, доколкото никой не се противопоставя категорично на това, което оценява като справедливо. Така легитимността се оказва необходимо условие за стабилността и ефективността на властта. Ако субектът на власт загуби легитимност, рано или късно ще загуби и самата власт.

Известно е, че Макс Вебер обособява три идеални типа легитимиране на властта – рационален, традиционен и харизматичен, чрез които се създава и поддържа определен минимум от желание за подчинение, без който властта става неефективна или изобщо не може да функционира. Той нарича хари-

зма спецификата на личността, която я прави „свръхестествена, свръхчовешка или поне специфично извънвсекидневна, надарена с недостъпни за всеки друг сили и качества, която е богоизбрана или служи за пример“ (Вебер 1992: 85). Идеята за харизматичната легитимност в максимална степен обвързва властта с психологическите особености на властващите и подвластните. Макс Вебер отбелязва, че харизматичната власт, чийто смисъл в максимална степен изразява идеята за съществуване на психологическа власт, се откроява в преломни исторически моменти, във времена на смут и хаос, стимулиращи у хората усещане за разрушаване на света. Според него именно в такива времена „спасителите“ получават неограничен монопол върху всеобщото доверие, но великата личност може да създаде само илюзия за безопасност – източник на властта на илюзиите, на която най-трудно се противодейства. Легитимността на властта е свързана с човешкото достойнство, свободата и правата на човека, чиято защита трябва да бъде основен приоритет на всяко управление. Но тази легитимност може да бъде въображаема и да се основава на демагогия, измами и полуистини.

Придобиването на властта е изключително важен проблем, но не по-малко значение има и нейното запазване. Още в началото на XX век Макс Вебер изследва проблема за удържане на властта и акцентира върху предимно психологически качества и характеристики на професията на политика и администратора (партийния чиновник). Поставяйки въпроса за „радостите“, които може да даде политиката на тръгващите по нейния път, той акцентира върху „чувството за власт“ и трите най-важни качества за политика – страст, чувство за отговорност и „верен поглед“. Основен проблем обаче е „как да се съвместят в една и съща душа и горещата страст, и хладният верен поглед“ (Вебер 1993: 89).

Значението на харизматичната легитимност може да бъде съпоставено със символния капитал на културата, доколкото двете понятия акцентират върху доброволност на вярата и „магическо“ властване над другите. Но за нуждите на своето функциониране съвременната власт не използва отделни средства и механизми, а целия арсенал за политически и идеологически въздействия, без да изключва средствата за манипулация на индивидуалното и масовото съзнание.

2.3. Човекът и властта в епохата на постмодернизма

Формираната от класическата теория представа за „политическото“ вече отдавна не съответства на актуалното състояние на социалната реалност и има прекалено абстрактен характер. Френският автор Ален Турен (1998) дори приема, че отслабването на традиционното политическо поле се превръща в една от най-характерните черти на съвременността. В значителна степен посткласическият субект на политиката започва да се формира независимо и дори извън рамките на политическата система, а политическите структури влизат в неравна борба с механизмите на пазара. Ако човекът от епохата на модерността живее в хоризонта на универсалното, то този от съвременната епоха се учи да живее и да мисли в перспективата на различията и множествеността. Осъществявайки най-радикалната критика на човешката менталност в края на XIX век, Ницше заема особено място сред теоретичните източници на постмодернизма, тъй като основна цел на неговата деконструкция е извисяване на индивида до „сврѣхчовечност“ и преодоляване на нихилизма.

Поставяйки проблема за необходимостта от нова интерпретация на човешката природа, представителите на постмодернизма акцентират върху нейната незавършеност и откритост. Отношението на човека към света губи строгата си рационалност и става ценностно-волево, а освобождаването му от всевъзможните фобии се осъществява в процеса на осъзнаване на факта, че за него е важно не да знае повече, а да разбира повече. Връзката между субектите в процеса на комуникация се оказва по-важна от въздействията на външната среда. Това разширява възможностите на човека за преодоляване на пасивното начало и за превръщането му в активен субект, който е в състояние да създава принципи за самия себе си, независимо от несвършената си природа. Новият начин на възприемане на социалната реалност извежда на преден план играта и иронията, което позволява на човека да преодолее илюзиите си, включително и вярата в своята изключителна рационалност. В постмодернистките теории по нов начин се оценява значението на естетическия опит на личността, който се определя предимно от границите и възможностите на езика като основен механизъм на властта. Някои представители на постмодернизма (Мишел Фуко, Юлия Кръстева) поставят акцент върху изследването на историческите механизми на субективация на индивидите във връзка с практиките на властта, сексуалността, желанията, маргинализи-

ращите практики, безумието. Принципът на тялото започва да се разглежда в неговото отношение към принципа на властта, особено към механизмите на насилие, които формират субективността.

Ангажирайки се с изследване на променената човешка същност в условията на глобализация, постмодернизмът оказва огромно влияние върху икономиката, политиката и културата. Промененият модел на властта значително разширява възможностите за нейното научно познание, при което усилията се концентрират не толкова в социално-политическата сфера, колкото в индивидуалното общуване. В основата на тази „микровласт“ се поставя асиметрията във взаимните влияния на субектите един върху друг, което придава на феномена власт универсален характер. Постмодернистският модел на властта има различни варианти, като голяма част от тях, отхвърляйки крайния индивидуализъм и волунтаризъм, се концентрират върху нейната символна природа.

Непосредствено отношение към функционирането на властта има промяната в разбирането за човека във философията на постмодернизма – замяната на концепцията за „гражданина“ (политическия човек) с концепцията за „човека потребител“. Както обобщава Жан-Фансоа Лиотар, след като светът се превръща в „склад за потенциално интересни обекти“ (Lyotard 1993: 32 - 33), единствена задача на човека се оказва да води приятен живот и да се забавлява колкото е възможно в по-пълна степен. Ориентацията на човека към активно потребление превръща „отговорния“ гражданин в „безотговорен“ потребител. Потребяващият човек е относително равнодушен към политическото действие и абсолютно недоверчив към политическите идеи и основните механизми за властови въздействия. Непознатото по-рано интензивно стимулиране на култа към потребление разрушава политическите качества на съвременния човек, който започва да удовлетворява дори екзистенциалните си потребности по принципно различен начин – той проявява краен нарцисизъм и формира отношения изключително със самия себе си и неодушевените предмети за потребление. За него светът се превръща в съвкупност от артефакти, чието основно предназначение е актът на покупко-продажба.

Принципът на универсалните ценности (религия, морал, идеология) като регулатор на човешкото поведение е изместен от единствено достъпния за индивидите начин на поведение – това на потребителя или ползвателя. Този тип поведение се проявява в следване на модата във всички сфери на жизнедейност, пристрастие към зрелищата и ефектите на шоуто, които не предпола-

гат задълбочен анализ и осмисляне на информацията. От своя страна пазарът формира и стимулира убеждението, че смисълът на живота на множеството икономически агенти е непрекъснато да се конкурират с единствената цел да удовлетворяват разностранните си потребности. Всичко това оказва съществено влияние върху политическото поведение на масите.

Понятието „хипермодерност“ е идеализация, стимулираща по-високо качество на диагностициране на съвременността, което се противопоставя на по-популярното за дефиниране на настоящето понятие „постмодерност“. За да провъзгласи края на постмодерността и настъпването на хипермодерността, Жил Липовецки конструира „парадигмата на индивидуализма“ и не се колебае да концентрира вниманието си върху проблеми, към които модерната философия като цяло не изпитва особено уважение – модата, лукса, промените в отношенията на половете, динамиката на пазара и новите ценности на индивида и обществото (Липовецки, Шарл 2005: 115). Основната промяна се оказва замяната на консумацията с хиперконсумация, която олицетворява емоционалната връзка на човека с обектите на потребление. Така превъзходството на настоящето се утвърждава от прекомерността на блага, образи и хедонистични увлечения. Но основната тревога на Липовецки не е свързана с диктатурата на удоволствието, а е провокирана от повишената психологическа ранимост и констатацията, че „личностите стават все по-крехки“ (Липовецки, Шарл 2005: 93). Характеристиките на хипермодерната култура се извеждат от отслабването на регулиращата власт на колективните институции и автономизацията на действащите лица по отношение на задълженията, наложени им от групите и общностите. Навярно защото, както отбелязва Артур Шопенхауер, удовлетворяването на желанията, което обществото може да предложи, прилича на милостинята, дадена на просяка днес, а тя му стига колкото да преживее до утре, за да изгладнее отново.

Според Липовецки „парадоксалното щастие“ (Липовецки 2008), към което се стреми съвременният потребяващ човек, е следствие от ескалацията на хедонистичните нагласи и превръщане на консумирането в страст. Резултатът от това би трябвало да бъде появата на общество, тласкащо хората към щастие, но всъщност се наблюдават тревожност, безпокойство, ежедневна незадоволеност. Парадоксът е в това, че колкото повече хората тичат към щастие, толкова повече нарастват оплакванията и неудовлетворението. Времето, в което е позициониран потребяващият човек (консуматорът), е идентично

с това на модата, чиято територия според Жил Липовецки е настоящето. Стременията на хората са концентрирани в „сега“, в радостта от новопридобитата вещ, в удоволствието от грижата за себе си, от работата и комуникацията, от любовните срещи, секса и другите постмодерни човешки пристрастия. В разрез с традициите на критическата социална теория Липовецки не се впечатлява единствено от негативните характеристики на консуматорските нагласи. Хипермодерният консуматор определено не е „едноизмереният човек“ на Маркузе, а съществува в динамична среда, която в максимална степен разширява възможностите за избор, за осъществяване на стремежа към автономност. За разлика от идеалния тип на „буржоата“ от модерната епоха, съвременният консуматор не проявява пристрастие към затворения и устойчив свят, а непрекъснато променя обстоятелствата, при които живее, търсейки по-доброто. Все по-силен става стремежът към по-добри условия за съществуване, към по-високо качество на живот, към повече и по-силни емоционални преживявания. Човекът става все по-непредвидим по отношение на своите желания, вкусове и потребление. Консуматорският дух се просмуква във всички сфери на човешкия живот: отношението към семейството и религията, към политиката и културата, към свободното време.

Хипермодерното общество се характеризира с безразличие към общото благо, отдаване на приоритетно значение на настоящето пред бъдещето, нарастване на партикуларните тенденции, разпадане на смисъла на понятията за дълг и дължимо спрямо човешките общности. Моделът на Липовецки се оценява като „хипериндивидуалистки“, доколкото описва потребяващия човек чрез една от основните му страсти – да купува това, което изразява индивидуалната му същност или създадената от самия него представа за нея (Липовецки 2008). Това провокира Липовецки да нарече обществото на хиперконсумацията „трети исторически етап на капитализма на консумирането“ (Липовецки, Шарл 2005: 25).

Хуманизмът, като основна надежда за решаване на проблемите на хората, е дискредитиран от горчивия исторически опит. Възможности за неговото възраждане се съдържат в съчетаването на двете едностранни перспективи – тази на модерността, разглеждаща човека телеологически чрез разумното му целеполагане, и тази на постмодерността, разглеждаща човека практически, чрез спецификата на неговото поведение и творчество. Това провокира преосмисляне на проекта на разума както във вътрешен план като саморефлексия

на субекта, така и във външен план – като самореализация на човека в света, провокираща дилемата между Аз-а и Другия.

2.4. Невидимата власт

Бихейвиористките теории за човешкото поведение предоставят възможност за формиране на различна позиция относно мотивацията на стремежа към власт. Теоретичното обосноваване на „политическия реализъм“ представя властта едновременно като основен инструмент на политическата система и като основна човешка ценност. Вниманието се концентрира върху възможностите за усъвършенстване на контрола по отношение на поведението на хората – концепциите за подкрепата, подражанието, програмирането на електоралното поведение, необходимостта от рационална координация на отношенията на власт в обществото. Проектите за създаване на прогнозируема политическа система предполагат стимулиране и развитие на съответните социални способности на участващите в политическия процес, както и технологиите за манипулативно въздействие върху масовото съзнание. Представителите на бихейвиоризма разработват методи за изследване с широко приложение в мониторинговата политика и несъмнена практическа полезност.

За бихейвиористите социалната реалност е част от природната, а социалните явления и процеси са резултат от фундаменталните естествени характеристики на човешките индивиди. Акцентира се върху волевия стремеж към използване на властта, което придава политически смисъл на всеки поведенчески акт и се превръща в доминираща характеристика на човешката психика и съзнание. Политическият човек е човекът, който се стреми към власт. В рамките на бихейвиористкото направление се оформят различни модели на властта – силов, пазарен и игрови. Силовият модел описва политическата реалност като резултат от взаимодействията си индивидуални „воли за власт“, от техните конфликти и взаимоотношения. Пазарният модел отдава приоритетно значение на действащите в полето на властта политически субекти, опитващи се да използват наличните ресурси за гарантиране на своите интереси и за получаване на обществено признание. Пазарните отношения стимулират съществени промени в политическата система, чието функциониране постепенно ограничава използването на сила и принуда. Игровият модел превръща политическия пазар в състезание между субектите на властта. Стремежът към власт се мотивира не само от целта за нейното придобиване като висше благо,

но и от особеното удоволствие, което изпитват съревноваващите се за получаване на привилегировани властови позиции. Процесът на властване се възприема като игра, а политиката се оказва страст, която може да накара хората да действат и срещу своите собствени интереси.

Харолд Ласуел проявява особен интерес към ролята на несъзнаваното в политиката и към ирационалните аспекти на човешкото битие. Той фокусира вниманието си върху динамиката на властта, тъй като според него промяната в ценностните модели на обществото и разпределението на ценностите са пряко свързани с властта. Популярното му изследване „Психопатология и политика“ стимулира своеобразна преориентация в приоритетните интереси на политическата наука – от изследване на институционалните аспекти на политиката към анализ на поведението на човека. Изучавайки различните стилове на политическо поведение той формулира хипотезата, че езикът, междуличностните взаимоотношения и другите особености на лидерите са зависими от индивидуалните особености на конкретната личност. Ласуел обособява три основни типа политически лидери – агитатор, администратор и теоретик – и прави подробно описание на конкретните носители на техните типични характеристики. Агитаторът е „нарцис“, който използва реториката, за да бъде забелязан, а понякога да унижава опонентите си. Администраторът пренася своите афекти върху конкретната ситуация и така манипулира локалните общности. Стремещт към абстракции и грандиозност на теоретика представлява своеобразен израз на неговите неразрешени емоционални проблеми.

Ласуел развива популярната теория на Адлер за мотивацията на политическата дейност на основата на компенсаторната концепция за властта. Стремещт към власт, както и всичко свързано с нея, определено стимулира преодоляването на ниската самооценка на личността и повишава оценката за собствена значимост. Според него дори неадекватно ниската самооценка може да стимулира ориентация на човешкото поведение към политически релевантни цели – власт, постижения, контрол и др. Така властта се възприема едновременно като базова ценност и като механизъм за компенсация на чувството за непълноценност. За Ласуел акцентът върху властта като доминанта в ценностната система на личността представлява същностна характеристика на „политическия човек“. Той създава идеален модел на изявяващия се в политическата сфера човек, включващ следните характеристики: 1) ненаситно желание за власт единствено за себе си; 2) склонност към използване на дру-

гите хора като средство за получаване на повече власт; 3) установяване на контрол върху технологиите на властта. Така при анализа на политическото лидерство започва да се отдава по-голямо значение на физиологическите и психологическите характеристики на личността.

Ласуел подчертава, че историята на болестта на политиците предоставя богата информация за разбиране и прогнозиране на поведението им в политическия процес (Lasswell 1931). Според него изявените политически личности са склонни да оправдават своите амбиции и стремеж към власт, идентифицирайки ги с някаква „благородна“ причина (от типа на общото благо или величието на нацията). Влечението към властта се превръща в доминираща ценност, а желанието за контрол на поведението на другите е израз на страх от собствената пасивност и възможността за изпадане в състояние на зависимост и подчинение. За Ласуел политическа личност е всеки индивид въввлечен в политическия процес – както пасивният „човек-маса“, така и притежаващите уникална комбинация от личностни характеристики индивиди с ярко изразен стремеж към властта и висока политическа активност. Политическият лидер се превръща в символ на политическия човек въобще, защото добре познава причините за социалната активност и без особени усилия може успешно да манипулира психиката и поведението на масите.

Интересите на Х. Ласуел към психологията на пропагандата като форма на убеждаваща комуникация и манипулиране на общественото мнение стимулират създаването на известния модел на комуникацията: кой какво казва, по кой канал, на кого и с какъв ефект (Lasswell 1948: 37 - 51). Този модел е база за изследването на функциите на масовата комуникация за поддържане на равновесие в обществената система: 1) информационна и контролираща – разширяване на хоризонтите пред познанието на индивида за създаване на най-обща и адекватна представа за света като цяло; 2) комуникативна или интегративна – въздействие върху обществото и знанието за него с цел стабилизиране на взаимоотношенията между различните човешки общности; 3) културологична или социализираща – съхраняване и предаване на културното наследство от поколение на поколение. Според Ласуел феноменът пропаганда има толкова широко приложение, защото може да се използва за различни социални цели, но най-вече за гарантиране на интересите на властта. Естествено постоянно променящите се условия за функциониране на средствата за масова информация разширяват възможностите за повишаване на политиче-

ската компетентност на гражданите и за адекватно осъзнаване на собствените им интереси в сферата на властта.

Пропагандата е един от най-популярните инструменти на политиката за упражняване на социален контрол. Формалното ѝ предназначение се свързва с необходимостта от адекватна картина на политическата реалност, стабилна ценностна система и устойчиви нагласи на общественото съзнание. На практика нейната главна цел е мобилизация на масите за осъществяване на нечии чужди индивидуални или групови цели, както и лоялност към занимаващите се с пропагандни действия. Характерни особености на пропагандата са агресивност и императивност, проникване във всички сфери на индивидуалния и социалния живот. Традиционната пропагандна дейност е организирана съобразно принципа на йерархията и притежава тираничен потенциал, който се използва масово за целите на властта през XX век – век на големите идеологии. Но тиранията все още не е мъртва, защото докато съществуват мислещи човешки същества, съществува и изкушението от магията на идеите и техните тиранични възможности. Тя е потенциална заплаха както за сферата на политическото като цяло, така и за отделните човешки души. Затова главна отговорност и предизвикателство за съвременния човек продължава да бъде овладяването на тиранина вътре в него (Лила 2019: 225). Драматичните промени в методите за пропаганда са наложени от стремежа за неутрализиране на изработения през XX век имунитет на масите към класическата директната пропаганда, което налага преориентация към „по-меки“ и не толкова очевидни технологии („меката власт“). Като инструмент за социален контрол съвременната пропаганда използва децентрализирани стратегии, чието въздействие е неочевидно и дори създава илюзия за свобода и самостоятелност на избора.

Сред основните психологически мотиви, провокиращи стремежа към власт и придобиване на максимално висок социален статус, продължават да доминират егоцентричните мотиви за реализация на собствените интереси на личността. Стремежът към власт и нейната ценност могат да бъдат подчинени и на собствените достойнства на личността. Властта може да се възприема като игра, в която победата се превръща в доминираща страст. Възприемането на властта като условие за господство над другите разкрива нови аспекти на егоцентричната мотивация. Тя експлоатира удоволствието от технологията на процеса на властване и превръща човешката непълноценност във възможност за по-прецизно осмисляне на човешката природа. Ерих Фром подчертава, че

човекът обикновено избира позицията на минимално духовно съпротивление за преодоляване на чувството си за непълноценност чрез придобиване на повече власт.

Голяма част от съвременните концепции за властта поставят акцент върху нейния комуникативен аспект. „Властта да убеждаваш“ се разглежда като едно от уникалните проявления на властта. В нейната основа стои способността на човека да общува посредством речта, символите, знаците. Независимо от съществените различия в концепциите на Х. Арент, Ю. Хабермас и М. Фуко, тези автори поставят акцент върху комуникативния аспект на властта и разглеждат хората като субекти, които са активно въввлечени в процеса на създаването и във функционирането на социалната система, особено във властовите отношения. „Притежаването“ на властта в този смисъл не е нищо друго освен способността да се действа в качеството на човек, създаващ своята морална отговорност. Един от парадоксите на съвременната епоха се свързва с факта, че вече не събитието поражда информацията, а обратно. Основна част от представите на човека за света се създава под въздействие на външни информационни внушения. Истината вече не се открива, а се създава. Ново значение придобива взаимодействието между идеи, символи, знаци и власт. Интересът към комуникативните и символните аспекти на властта се превръща в аргумент в подкрепа на тезата за прогностичните възможности на различните теоретични концепции.

В хода на комуникативно-теоретичното преосмисляне на проблемите на социума Юрген Хабермас осъществява преход от една критически ориентирана социална антропология на знанието към теория за обществото, построена върху нормативно неограничаваната диалогична рационалност. Той не постулира нормите, задаващи институционалната организация на обществото, а ги извежда от процесите на символно взаимодействие. Така теорията за комуникацията се превръща в парадигма за осмисляне на социалното битие. Същевременно идеалът за консенсус на базата на свободна от външна принуда комуникация запазва значението си на ориентир в изграждането на критическата теория за обществото. В комуникативната си версия тази теория е призвана да взема страна в същността за съвременната епоха конфликт между инструментално-техническото и диалогичното рационализиране на обществото. Идеята на Хабермас за диалогично, т.е. взаиморазбиращо рационализиране на обществото, има за цел освобождаване на сферата на кому-

никативната дискусия от всякакви наложени по пътя на властовия контрол ограничения. Идеята му за универсална прагматика и комуникативно взаиморазбиране провокира нова интерпретация на въведеното от Карл Попър (2003) разграничение на трите свята – материалния, субективно-психологичния и обективно-духовния. Тук трите свята се разкриват като три форми на рационалност, характеризиращи валидността на твърденията или речевите действия от гледна точка на: 1) тяхната истинност по отношение на фактическите състояния на обективния свят; 2) тяхната достоверност по отношение на субективните психични преживявания; 3) тяхната коректност спрямо моралните норми на социалния свят. Според Хабермас понятията за трите свята служат като общоприета координатна система, в която контекстите на ситуацията могат да бъдат установени по начин, позволяващ постигне на „съгласие относно това, което участниците могат да разглеждат като факт, или като валидна норма, или като субективен опит” (Habermas 1984: 70).

Комуникативното действие и постигането на разбиране е мислимо в още един хоризонт – този на жизнения свят, в който постъпките и ситуациите се разглеждат от участниците като саморазбиращи се, непроблематични и рутинни. Хабермас разглежда жизнения свят като контекст на процеса на еволюционно развитие на обществото, културата и личността. Той отделя особено внимание на спецификата на рационализация на жизнения свят и тази на обществото като система. Акцентира както върху разединяването между социалната система и жизнения свят в процеса на еволюцията на обществото, така и върху откъсването на системните механизми от социалните структури, чрез които се осъществява социална интеграция. В модерните общества се постига равнище на системно диференциране, при което придобилите автономност организации се свързват една с друга посредством невербални комуникационни посредници, най-значимите от които са парите и властта.

В постмодерното общество се налагат нови технологии за управление на масите, общественото мнение и социалното проектиране. Тяхната специфика е добре изяснена в концепцията за „симулацията“ на Жан Бодрияр. Управлението на мисленето на хората в съвременния свят е базирано изключително върху симулация на свобода на избора, илюзорна ефективност на двустранната комуникация, създаване на псевдосъбития и моделиране по специфичен начин на виртуалната реалност чрез СМИ. Бодрияр въвежда понятието „симулакрум“ и го сравнява с други видове имитации, за да изясни същността

на симулацията като създаване на образ, който няма нищо общо с действителността въобще; като имитация, представяща себе си за реалност (Бодрияр 2013: 22). Симулакрумите не просто се наслаждат върху фактите и събитията като техни медийни изображения, те всъщност произвеждат събитията, те са фактите, които стимулират ефекта на изчезване на реалността и формиране на общество, в което властва симулакрумът. Консуматорите не изразяват несъгласие, защото по свое желание стимулират разгръщането на механизма на симулакрума. Основен проблем се оказва липсата на ценности, които биват изместени от стойностите и така обществото става много по-удобно за манипулация и контрол.

Един от парадоксите в развитието на информационното общество е постоянно увеличаващата се дистанция между обектите и събитията от реалния свят от една страна, а също и техните „образи”, „символи”, „имиджи” във виртуалния свят – от друга. Човечеството все по-категорично се пренася във виртуалната реалност, където актуалните събития губят определящото си значение, а символната комуникация повишава своята роля. Развитието на информационните технологии провокира процес на нарастване на значението на „символния капитал” на културата в посткласическата политическа сфера, който обединява културната памет и традициите, обществените цели и ценностите, общата специфика на духовната сфера и доминиращите културни символи. Чрез него се упражнява реална власт над умовете на хората, които дори не забелязват съществуването на тази власт. Комуникационните практики се превръщат в основен инструмент за генериране на знания в процеса на търсене на възможности за заемане на по-благоприятна властова позиция.

Независимо от настъпилите промени политиката продължава да се възприема като арена на противопоставяне на интереси, мнения и желания. Но понятието за „политическото” трябва да се мисли не като пространство на цялостност и единство, а като пространство на множествеността и различната насоченост, в което няма строга детерминация и субектът е „въвлечен” в процеса на политическото битие. Човекът не е и не трябва да бъде разбиран като „човек въобще”, защото във всяко реално жизнено събитие той участва не сам по себе си, а като ориентиран към „съ-битие” (съвместно битие) с другите, като съучастник или като „битие-с-другите”. Така проблемът за Другия се оказва един от основните проблеми на съвременната политическа теория.

Огромно влияние върху промяната в мисленето за политиката и властта

оказва критиката на „метафизиката на субективността“ на Мартин Хайдегер, която до голяма степен се превръща в изходна точка за преосмисляне на ролята и значението на политическата рефлексия в съвременния свят. Изключително плодотворна се оказва идеята, че обектът на социалното познание не е застинал и статичен предмет, чиито действия са подчинени на законите на каузалността, че субектът на познанието в социалната сфера не може да бъде обективиран изцяло и винаги остава някакъв неподдаващ се на рационализиране остатък – „тайна“ или „чудо“ в терминологията на Хайдегер. Дори самата история се оказва „откритият за интерпретации безпределен свят на смисловите отношения“ (Ясперс 1994: 269), които се сливат във все по-разширяващия се общ смислов поток.

Проблемът за интерпретацията в информационното общество провокира следния социокултурен парадокс: за политическия човек да разбере партньора от друга култура, означава да се пренесе в друго социокултурно измерение, но това проблематизира възможността за съхраняване на собствената му идентичност в процеса на разбиране на Другия. Същността на културата се описва посредством ценностни категории, в които нерационалното присъства в много по-голяма степен отколкото рационалното. В тяхното формиране участват и емоционалните оценки, и естетическите фантазии, и моралните забрани. Затова светът на културата трябва да бъде изследван не като предметен, а като „символен универсум“, разкриващ възможността за разбиране и интерпретация, за артикулиране и организиране, за синтезиране и универсализиране на човешкия опит. Нерационалното разбиране се оказва по-адекватен метод за анализ на културата, защото, пребивавайки в нейния символен универсум, човекът не може стриктно да следва строгите факти и да се подчинява на обективните закономерности, а се преориентира към лингвистичните форми на езика и художествените образи, към религиозните ритуали и митичните символи.

Тъй като не всички смисли на социалния жизнен свят са зададени от езика като структура от значения, много от тях възникват в процеса на общуването и интерпретацията. Използването на езика се оказва една от най-важните разновидности на социалната практика: именно в социалния контекст на конфликтите и споразуменията, на преговорите и аргументациите, структурите от значения придобиват стабилност и се променят. Лингвистичният и прагматичният поврат в социалната философия налага тезата, че езиковите средства за комуникация определят общественото развитие в не по-малка

степен отколкото средствата за производство. Това, което човекът възприема като своя субективна свобода, не е нищо повече от ефект на езика на властта и нейния символен характер. Утвърждава се схващането, че в своите дълбинни основи властта не е изцяло достъпна за рационално познание.

Можем да обобщим, че в епохата на постмодернизма се осъществява процес на преосмисляне на смисловото и тематичното поле на социума и властта. Обществото започва да се дефинира като символно структурирана реалност, което извежда на преден план символните характеристики на властта в процеса на нейния анализ. Властта придобива анонимен характер и не се свързва с конкретни притежатели, което налага преосмисляне на тезата за съществуване на единен център на концентрация на властта във формата на държавни или социални институции. Символното пространство на властта се превръща в основание на тезата за съвместното съществуване на множество светове, чието разбиране не е еднозначно предустановено. Доколкото точно символите могат да приведат човека в друго измерение на битието, интерпретацията се оказва условие на възможността за разбиране на тези „чужди“ светове. В конкретната ситуация интерпретацията не се възприема като инструментална работа над символа, а като съществен елемент на самия символ – смисъл, който ни препраща към друг смисъл. В резултат на това се създават социални технологии, изследващи методите и формите за принуда, които се реализират „независимо“ от съзнанието на човека.

Заклучение

Спецификата на властта се разкрива най-пълно в сферата на политиката и политическите отношения. Политиката прониква във всички сфери на човешките отношения именно чрез властта и стремежа на човека към нея. Ако основна характеристика на политическия човек е нуждата му да властва над Другия, всяко изследване на политиката трябва да проблематизира базовата човешка потребност от власт и начините за нейното удовлетворяване. Човекът, който се занимава с политика, „се стреми към власт: власт или като средство в служба на други цели – идеални или егоистични, или власт заради самата нея, заради насладата от чувството за престиж, което тя дава“ (Вебер 1993: 47). Властта и политиката имат обща основа, защото да се прави политика или да се участва във властта означава „да се контролират и разпределят ценности“ (Иванов 1994: 152). Действието на властта и изразяването на това

действие чрез развитието на свободата разкрива смисъла на човешкото битие като политическо битие. Неслучайно през втората половина на XX век Хана Аренд подчертава, че човекът като такъв е аполитичен, а политическото измерение на човека се проявява в процеса на активната комуникация и взаимодействията с другите (Arendt 2005: 95). В резултат на това смисълът на властта и политиката се разкрива най-добре от тяхната връзка с човешката свобода. Качеството на политическия процес несъмнено зависи от разнообразните човешки качества на участващите в него, защото отвъд всевъзможните политически технологии винаги стои човекът и отговорността за последиците от прилагането на тези технологии е негова.

Основният проблем на политиката – проблемът за властта – може да се изследва както в светлината на класическия, така и на некласическия тип рационалност. В границите на класическата парадигма властта се разбира като особен тип отношение или взаимодействие, което се анализира чрез характерната субект-обектна схема. Тя се определя като разумен по своя характер феномен и съответно се оказва достъпна за рационално познание. От позициите на некласическата рационалност на преден план се извежда идеята за анонимия характер на властта, в резултат на което се преосмисля тезата за съществуване на единен център на концентрация на властта в лицето на държавни или социални институции. Създават се социални технологии, изследващи символните характеристики и връзката на властта с езика и общуването, както и онези методи и форми на принуда, които се реализират „независимо“ от съзнанието на човека. Утвърждава се схващането, че в своите дълбинни основи властта не е изцяло достъпна за рационално познание.

Използвана литература

Адлер, А. (1995) Човекознание. София: Евразия. (Adler, A. (1995) Chovekoznanie. Sofia: Evrazia).

Аренд, Х. (1997) Човешката ситуация. София: Критика и хуманизъм. (Arendt, H. (1997) Choveshkata situatsiya. Sofia: Kritika i humanizam).

Бодрияр, Ж. (2013) Симулякры и симуляция. Тула (https://vk.com/doc382073_331518702?hash=8704282959248ae682&dl=c2ac311272e56a4be1,13.02.2022). (Bodriyar, Zh. (2013) Simulyakri i simulatsiya. Tula, https://vk.com/doc382073_331518702?hash=8704282959248ae682&dl=c2ac311272e56a4be1,13.02.2022).

Вебер, М. (1992) Социология на господството. Социология на религията. София: Св. Климент Охридски. (Veber, M. (1992) Sotsiologiya na gospodstvoto. Sotsiologiya na religiyata. Sofia: Sv. Kliment Ohridski).

Вебер, М. (1993) Политиката като призвание. // Вебер, М. Ученият и политикът. София: Micro PRINT. (Veber, M. (1993) Politikata kato prizvanie. // Veber, M. Ucheniyat i politikat. Sofia: Micro PRINT).

Гълбрайт, Дж. (1993) Анатомия на властта. София: Христо Ботев. (Galbrayt, Dzh. (1993) Anatomiya na vlastta. Sofia: Hristo Botev).

Иванов, Д. (1994) Властта. Философско-исторически анализ. София: Св. Климент Охридски. (Ivanov, D. (1994) Vlastta. Filosofsko-istoricheski analiz. Sofia: Sv. Kliment Ohridski).

Кант, И. (1992) Антропология от прагматично гледище. София: Св. Климент Охридски. (Kant, I. (1992) Antropologiya ot pragmatichno gledishte. Sofia: Sv. Kliment Ohridski).

Кант, И. (1998) Отговор на въпроса: Що е Просвещение? // Кант, И. Избрани произведения 1755 - 1770. София: Св. Климент Охридски. (Kant, I. (1998) Otgovor na vaprosa: Shto e Prosveshchenie? // Kant, I. Izbrani proizvedeniya 1755 - 1770. Sofia: Sv. Kliment Ohridski).

Лила, М. (2019) Безотговорният разум. Интелектуалците и политиката. София: Колибри. (Lila, M. (2019) Bezotgovorniyat razum. Intelektualtsite i politikata. Sofia: Kolibri).

Липовецки, Ж. (2008) Парадоксалното щастие. София: Рива. (Lipovetski, Zh. (2008) Paradoksalното shtastie. Sofia: Riva).

Липовецки, Ж., Шарл, С. (2005) Хипермодерните времена. София: Изток-Запад. (Lipovetski, Zh., Sharl, S. (2005) Hipermodernite vremena. Sofia: Iztok-Zapad).

Льобон, Г. (1995) Психология на тълпите. София: Св. Климент Охридски. (Lyobon, G. (1995) Psihologiya na talpите. Sofia: Sv. Kliment Ohridski).

Ницше, Ф. (2009) Воля за власт. София: Захарий Стоянов. (Nitshe, F. (2009) Volia za vlast. Sofia: Zahariy Stoyanov).

Попър, К. (2003) В търсене на по-добър свят. София: Калъс и Космополит. (Popar, K. (2003) V tarsene na po-dobar svyat. Sofia: Kalas i Kosmopolit).

Рикьор, П. (1993) История и истина. София: Агрес. (Rikyor, P. (1993) Istoria i istina. Sofia: Agres).

Рубинштейн, Л. С. (1989) Основы общей психологии. Т. II. Москва: Пе-

дагогика . (Rubinshteyn, L.S. (1989) Osnovi obshtey psihologii. T. II. Moskva: Pedagogika).

Тафков, Д. (1996) Философия на политиката. София: ЛИК. (Tafkov, D. (1996) Filosofiya na politikata. Sofia: LIK).

Тодоров, Ц. (1998) Живот с другите. Опыт по обща антропология. София: Наука и изкуство. (Todorov, Ts. (1998) Zhivot s drugite. Opit po obshta antropologiya. Sofia: Nauka i izkustvo).

Тоффлер, Э. (2003) Метаморфозы власти. Москва: АСТ. (Toffler, E. (2003) Metamorfozi vlasti. Moskva: AKT).

Турен, А. (1998) Возвращение человека действующего. Очерк социологии. Москва: Научный мир. (Turen, A. (1998) Vozvrashchenie skeloveka deystvuuyushtego. Ocherk sotsiologii. Moskva: Nauchniy mir)

Фотев, Г. (2001) Границы на политиката. София: ЛИК. (Fotev, G. (2001) Granitsi na politikta. Sofia: LIK).

Фромм Э. (2016) Авторитарная личность. // Психология и психоанализ власти (ред.-сост. Райгородский, Д.). Самара: БАХРАХ-М. (Fromm, E. (2016) Avtoritarnaya lichnost. // Psihologia i psihoanaliz vlasti (red.-sost. Raygorodskiy, D.). Samara: BANRAN-M).

Фуко, М. (1992) Генеалогия на модерността. София: Св. Климент Охридски. (Fuko, M. (1992) Genealogiya na modernostta. Sofia: Sv. Kliment Ohridski).

Хайдеггер, М. (1993) Время и бытие. Москва: Республика. (Haydegger, M. (1993) Vremya i bitie. Moskva : Respublika).

Шмит, К. (2008) Понятието за политическото. София: Св. Климент Охридски. (Shmit, K. (2008) Ponyatiето za politicheskoto. Sofia: Sv. Kliment Ohridski).

Юнг, К.Г. (2016) Диагностика диктаторов. // Психология и психоанализ власти (ред.-сост. Райгородский, Д.). Самара: БАХРАХ-М. (Yung, K.G. (2016) Diagnostika diktatorov. // Psihologia i psihoanaliz vlasti (red.-sost. Raygorodskiy, D.). Samara: BANRAN-M).

Ясперс К. (1994) Смысл и назначение истории. Москва: Республика. (Yaspers, K. (1994) Smisl i naznachenie istorii. Moskva: Respublika).

Arendt, H. (1970) On Violence. New York: Harcourt, Brace and World.

Arendt, H. (2005) The Promise of Politics. New York: Schocken Books.

Foucault M. (1994) The Subject and Power // Power: Critical Concepts (ed. by John Scott). Vol. 1. London: Routledge.

Habermas, J. (1984) *The Theory of Communicative Action* vol. I. // Reason and Rationalization of Society. Boston: Beacon Press.

Lasswell, H.D. (1931) *Psychopathology and politics*. Chicago: University of Chicago Press.

Lasswell, H.D. (1948) *The Structure and Function of Communication In Society. // The Communication of Ideas*. (ed. L. Bryson). New York: Harper & Brothers.

Lukes, S. (2005) *Power: A Radical View*. New York: Palgrave Macmillan.

Liotard, J.F. (1993) *Moralites postmodernes*. Paris: Galilée.

Russell, B. (1938) *Power: A New Social Analysis*. London: Allen and Unwin.

Weber, M. (1947) *The Theory of Social and Economic Organization* (ed. Talcott Parsons). New York: The Free Press.

СОЦИАЛНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ В АНАЛИЗИТЕ НА ВЛАСТТА

доц. д-р Стоянка Георгиева

Резюме

Властта е научна категория, която отразява съществените и закономерните връзки и отношения между хората. В политическата философия проблемът за човека и проблемът за властта не могат да бъдат интерпретирани независимо един от друг, защото концентрират в себе си истината за субекта, истината за Другия и истината за тяхното съвместно съществуване. Поставянето на проблема за връзката между социалните и психологическите аспекти на властта е подчинено на необходимостта от разширяване на проблемната област на политико-философското изследване на властовите отношения. Специално внимание се отделя на промените в ориентацията на политическите изследвания не само към относително статичните политически и социални институции, но и към динамиката на политическия процес, към човешките аспекти на сложната диалектика на потребности, действия, интереси, воли, емоции, обща представа за политическата реалност, политически и морални принципи.

Ключови думи: власт, личност, воля, легитимност, постмодернизъм

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS IN THE ANALYSES OF POWER

Assoc. Prof. Stoyanka Georgieva, PhD

Abstract

Power is a scientific category that reflects the essential and regular connections and relationships between people. In political philosophy, the problem of man and the problem of power cannot be interpreted independently of each other, because they concentrate in themselves the truth about the subject, the truth about the other and the truth about their coexistence. Placing the problem of the connection between the social and psychological aspects of the power is subordinated to the need to expand the problem area of political and philosophical study of power relations. Special attention is paid to the changes in the orientation of political research not only to the relatively static political and social institutions, but also to the dynamics of the political process, to the human aspects of the complex dialectic of needs, actions, interests, wills, emotions, general idea of political reality, political and moral principles.

Keywords: power, personality, will, legitimacy, postmodernism

Съдържание

Въведение	191
Глава първа. Теориите за властта в контекста на развитието на социалните науки и психологията	193
1.1. Властта като същностно оспоримо понятие – подходи за анализ	193
1.2. Властта като волево социално отношение.....	197
1.3. Човешката природа и феноменът власт	203
Глава втора. Процесът на властта	210
2.1. Различните лица на властта.....	210
2.2. Психологически измерения на властта	214
2.3. Човекът и властта в епохата на постмодернизма	218
2.4. Невидимата власт	222
Заклучение.....	230
Използвана литература.....	231
Резюме на български език	235
Резюме на английски език	235